

Elşən Mirişli

Gəncə şəhəri
tarixçi

I Yazı

Əhməd bəy Ağaoğlu

Azərbaycan və Türkiyə dövlət xadimi, publisist, pedaqoq, yazıçı, türkoloq və liberal kamalizmin banisidir.

Əhməd bəy Həsən bəy oğlu Ağaoğlu 1869-cu ilin dekabrında Şuşa şəhərində doğulmuşdu. Atası Mirzə Həsən bəy Qurdlar elindən idi. Qurdlar eli XVIII əsrdə bütünlüklə Ərzurumdan köç edib Gəncəyə gəlmiş, daha sonra isə Qarabağda yerləşmişlər. Atası Mirzə Həsən bəy varlı pambıqçı fermer idi. Ata tərəfinə Mirzə titulu verilmiş ailənin ziyalı təbəqəsindən olduğunu göstərir. Babası Mirzə İbrahim Şuşanın ən məşhur alimlərindən olub. O, xəttat idi və türk dilində şeirlər yazırdı. Eyni zamanda əmiləri də türk dilindən başqa fars, ərəb və rus dillərini bilirdilər. Anası Tazə xanım Şuşanın Sancaalı elindən Rəfi bəyin qızı, Zeynalabdin bəy Rəfibəyovun bacısı idi.

Orta təhsili

Əhməd bəy Ağaoğlu xatirələrində göstərir ki, təhsilində anasının və əmisinin böyük rolu olub. Əmisi Mirzə Məmməd Əhməd bəyin müctəhid (molla) olmasını istəyərək ona 6 yaşından fars və ərəb dilləri üzrə müəllimlər tutur. Ağaoğlu anasının təşəbbüsü ilə gizlincə rusca dərslər də alır. Anasının dindar olmasına baxmayaraq axundlardan, mollalardan xoşu gəlmədiyini yazan Əhməd bəy Ağaoğlu anasının bu görüşlərinin onun təhsilinin istiqamətini Nəcəfdən, Kərbəladan Peterburqa, Parisə, doğru dəyişdiyini yazır.

1881-ci ildə Şuşada altı siniflik real məktəbi açıldıqdan sonra Qarabağ canişini müsəlman əhəlini Xurşidbanu Natəvanın evinə toplayaraq uşaqlarını bu məktəbə qoymalarını istəyir. Atası da canişinə söz verərək onu Şuşa real məktəbinə göndərir. Bu məktəbdəki müəllimlərdən ikisinin, tarix müəllimi olan Şineyovski və riyaziyyat müəllimi olan Palekarpinin ona böyük təsiri olmuşdu. Hər iki müəllim çar rejiminə qarşı idi və işlədikləri məktəbdə də inqilabi təbliğat aparırdılar. Ağaoğlu da həyatında ilk dəfə qərb ideologiyası ilə bu məktəbdə tanış olur.

Peterburq dövrü

1887-ci ilin avqustunda ali təhsil almaq üçün Peterburqa gedir. Peterburqda tanış olduğu qafqazlı gənclər Ağaoğlunu Qafqazlı Tələbə Birliyinin yataqxanasına aparırlar. O, burada dörd nəfərin türk olduğunu öyrənir. Bu türklərdən biri sonralar Paris təmsilçisi olacaq Əlimərdan Topçubaşov, digəri isə keçmiş Qafqaz Şeyülislamının nəvəsi Əli bəy Hüseynzadə idi. Digər iki türk tələbə isə yol müəhendisliyi üzrə təhsil alırdılar. Ağaoğlu Texnoloji İnstitutun bütün imtahanlarını uğurla verir. Yalnız sonuncu-cəbr imtahanında məsələni proqramdan kənar həll etməsi və professorun Ağaoğlunu yəhudi sanaraq cavab düzgün olduğu halda qəbul etməməsi onu məyus etmişdi. Professorun bu davranışı gənc Ağaoğluda ruslara qarşı böyük nifrət hissi yaratmışdı. Daha sonra yazdığı xatirələrində həmin günləri belə təsvir etmişdir: Mənə qarşı edilən haqsızlıq məni yandırır yarırdı. Xeyal qırıqlığına bir də izzətinəfs qırıqlığı qarışıb məni yandırır. Hiddətim o dərəcədə idi ki, büt

tün Rusiyanı bir qaşığı su da boğmağa hazır idim. Çardan tutmuş nihilistinə, universitetindən professoruna, mətbuatından ədəbiyyatına, dilindən elminə qədər rus adı, rus qoxusu daşıyan hər kəsə, hər şeyə qarşı dərin bir nifrət, bir qeyz, ədavət bəsləyirdim.

Xeyir, xeyir mən burada qala bilmərəm. Mən Peterburqda yaşaya bilmərəm. Mütəq getməliyəm. Faqət hara, necə?

19 yaşım ancaq olardı. Ah, o yaşın verdiyi yüksək cəsarət, hərarət, laqeydlik və təşəbbüskarlıq! Bir səs içimdən "Paris, Paris" deyərək hayırdı. Bəli, Parisə gedəcəyəm. Orada oxuyacağam, oranın universitetini bitirəcəyəm və bu surətlə həm ruslardan yandırıcı bir

nak pariyasının terrorizminə və Rusiya imperiyasına qarşı mübarizə aparmaq üçün yaradılan gizli siyasi təşkilat idi.

1905-ci ildə baş verən Birinci Rus İnqilabı nəticəsində, Rusiyanın İmperiyasının ərazisində milliyyətçi hərəkatlar fəallaşmışdı. İnqilab Qafqaza da təsir göstərmişdi. Dumada qurulmuş Müsəlman fraksiyasını əsasən Azərbaycan türklərinin siyasi xadimləri təmsil edir; Rusiya müsəlmanlarının problemlərini gündəmə qaldırırdı. Əlimərdan Topçubaşov İttifaqi-Müslimin partiyasını təsis etmişdi. Rusiya İmperiyasında fəaliyyət göstərən sosialist siyasi partiya idi. Volqa bölgəsi, Kırım, Ural, Sibir, Türküstan və bütün Qafqazda filialları mövcud idi. Əlimərdan Topçubaşov Rusiya Dumasında Müsəlman fraksiyasının rəhbəri idi. Dumanın

gah Daşnak partiyası namus və səmimiyyətlə öz hərəkət və fəaliyyətlərinin həqiqi proqramını aşkar söylərsə, eger bu proqram Qafqazda yaşayan bütün millətlərin azadlıq və müstəqilliyinə xələl gətirmirsə, o zaman biz öz birlik əlimizi həmişə ona uzatmağa hazırıq. Əksinə, əvvəllər olduğu kimi, müsəlmanların üzərinə xain və qəddarcasına hücum edərsə, bizdən la-yiqli cavab alar və Qafqaz başdan-baş bitməz-tükənməz bir qanlı səhnə halinə düşər. Daşnak partiyası əmin olsun ki, heç bir vaxt biz öz millətimizin bədbəxtliyi üzərində erməni milətini səadət və xoşbəxtlik qurmasına yol vermərik".

Beləliklə, Difai Partiyası Bəyannaməsi ilə, Hüseyn Baykaranın (Qara Hüseynbəyli) qeyd etdiyi kimi, Azərbaycan türklərinin, eləcə də, Qafqaz müsəlmanlarının "ölüm-

lər. Ermənilər törətdikləri vəhşiliklərin əvəzini gördülər..."

Nağı bəy Şeyxzamanlı xatirələrində yazır: "Bu hadisədən sonra rus idarəçiləri qorxu içində hər hərəkətlərini ölçüb-biçərək addım atırdılar. Difai Firqəsinin kimlər tərəfindən idarə olunduğunu bilmək istəyirdilər. Amma əziyyətləri boş çixırdı, xalqımızdan bir şey öyrənmə bilməzdilər, çünki xalq bir şey bilmirdi, bilsə də söyləməzdi. Hökumət ara-sıra axtarışlar aparırdı. Lakin nəticə alınmırdı. Difai Firqəsinin heç bir yerdə qeydi yox idi, ancaq bir möhürü var idi. Bu möhürün kimdə olduğunu, firqəni idarə edənləri bilmirdilər. Rus idarəsi Difai Firqəsinin bir üzvünü tapıb verənə və yaxud möhürü əldə edəndə 50 min rubl vəd etmişdi. Buna baxmayaraq, heç bir dəyişiklik olmadı, lakin rusların etdikləri zülm-

Tariximizdə qurdun gizli ordusu - Difai

lər artdı və bu səbəbdən firqə fəaliyyətini müəyyən bir vaxt üçün dayandırmaq məcburiyyətində qaldı."

Rus İdarəsi Difaı Fırqəsinin bir üzvünü tapıb xəbər verənə, yaxud möhürünü əldə edəndə 50000 qızıl rubl vəd etdiyini, lakin vəziyyətdə heç bir dəyişiklik olmadığını bildirmişdi.

Difaının rəhbərliyi altında aparılan əməliyyatlar nəticəsində Qarabağ, Bakı və Şamaxı vilayətlərində də döyüş təşəbbüsü Azərbaycan Türklərinin əlinə keçdi. Rus İmperiyasının işğal memurları və əsgərləri artıq silahın ucunun onlara tərəf çevrildiyinin fərqi nə vararaq gürcü əsilzadələrinin əli ilə müvəqqəti də olsa barışıq yarada bildilər. Hər iki tərəfdə nisbi sakitlik yarandı. Lakin 1905-ci il inqilabının gətirdiyi həyəcanlar davam edirdi. Artıq ermənilərlə türklər arasında barışıq əmələ gəlmişdi, ancaq erməniləri türklər əleyhinə təhrik edən çar idarəsinin fitnələri davam etməkdə idi. Difaı bunun da əlacını tapır: "Difaı Partiyasının rəhbərləri bu məsələni müzakirə etdilər- erməniləri türklərə qarşı təhrik edən rus işğal idarəsinin yüksək vəzifəli memurları aradan götürüləcəkdə. Bu, Difaı Partiyasının qərarı idi..."

Difaı Fırqəsinin ilk "nəhəng" qurbanı Gəncə qubernatorunun müşaviri Kreşçinski olur. Gəncə qubernatorunun müşaviri Kreşçinski Şuşada olduğu zaman ermənilərə kömək etmişdi. Kreşçinski öldürmək üçün Difaı Gəncə Təşkilatının üzvləri öz aralarında püşk atırlar və püşk Gəncənin Topalhəsən kəndinin sakini Səmədə düşür. Kreşçinski çox keçmir ki, Gəncədə elə öz evinin qabağında öldürülür. Qətlin rəhbəri Gəncənin gecəsi "Difaı" firqəsinin möhürü ilə divarlara bəyannamələr yapışdırılır. Bu rus memurlarında böyük qorxu yaradır.

Gəncə habsxanasının imamı olan müsəlman mollası Molla Atakışi (Molla Hədi) rus gizli polisina xəfiyyəçilik edərək Difaının bir neçə üzvünü ələ verdiyi üçün partiyanın qəran ilə öldürülür. Onun cənazəsini polislar qaldırdılar, cəsədi bütün günü evində qalır. Mollalardan heç kim cənazə namazını qılıb onu dəfn etməyə cürət etmir.

Difaı Partiyası aqrar məsələdə mülkədar torpaqlarının əvəzsiz olaraq kəndlilərə paylanması nəzərdə tuturdu. Proqramda daha geniş inzibati özünüidarə, xüsusilə din və məhkəmə işlərində, gələcəkdə isə Qafqaz müsəlmanlarına Azərbaycan türkləri ilə birlikdə bir mərkəz altında muxtariyyət verilməsi məsələləri təbliğ olunurdu.

(ardı var)

qisas alacağam, həm də izzət-nəfisi yüksək dərəcədə təmin etmiş olacağam.

1888-ci ildə Əhməd Ağaoğlu təhsil almaq üçün Parisə gedir. Gənc Ağaoğlunun Rusiya İmperiyasına məxsus pasportu olsa da, özünü Qacar Dövləti (1785-1925) türkü hesab edirdi. 1894-cü ildə Əhməd Ağaoğlu gənc Qərb təhsilli publisist kimi Qafqaza qayıdır. Tiflisdə iki il müddətində burada yerli gimnaziyalardan birində fransız dilində dərs deyir. 1896-cı ildə Şuşaya geri döndür. O, gənc olmasına baxmayaraq, dünya miqyasında mədəniyyət mərkəzi olan Parisdə əsərlərini çap etdirməyi bacarmışdı. Paris Sarbonna Universitetinin hüquq fakültəsini bitirmiş və bir neçə dil bilirdi. Təccüblü deyil ki, o vaxtlar Ağaoğlu Şuşada "firəng Əhməd" ləqəbi ilə tanınırdı.

Fransada təhsil aldıqdan sonra geri qayıdıb 1896-cı ildə Şuşada ilk kitabxana, qıraətxana açdı. 1897-ci ildə Hacı Zeynalabdin Tağıyevin dəvəti ilə Bakıya gəlib, "Kaspi" qəzetində məqalələr yazıb. O, həmçinin Əli bəy Hüseynzadə ilə birlikdə "Hayat" qəzetində də redaktorluq edib. 1905-ci ildə Əhməd bəy Ağaoğlu Bakı şəhər dumasının üzvü seçilib. 1909-cu ilə qədər burada fəaliyyət göstərirdi. Eyni zamanda gizli bir şəkildə Difaı Fırqəsinə idarə edir. Tariximizin ilk gizli ordusunu- Difaını qurur.

1905-ci ildə Rusiya İmperiyasına və daşnak ermənilərə qarşı mübarizə aparmaq üçün Cüzeppe Madziniyin yaratdığı Gənc İtaliya təşkilatına bənzər bir təkilat yaratmaq düşüncələri Bakı şəhərində gizli "Difaı" təşkilatını qurur. Difaı partiyası (Difaı firqəsi) 1905-ci ildə Əhməd bəy Ağaoğlu tərəfindən qurulan Bakıda və Gəncədə, Daş-

1906-cı ildə buraxılmasından sonra həbs edilmişdir.

1905-ci ildə Rusiya, erməni daşnakları slahlandırır və onları Azərbaycan türklərinə qarşı yönəltdirdi. Daşnaklar İrəvan, Naxçıvan, Ordubad, Gəncə, Bakı və Şirvanı yaşayın silahsız dinc Azərbaycan türklərinə hücum edir, soyqırımlar törədir və onların mal-mülkünü qarət edirdilər.

Azərbaycan ziyalıları daşnaklarla mübarizə aparmaq üçün cəmiyyətlər qururdular. Belə cəmiyyətlərdən birini 1905-ci ildə Bakı şəhərində Əhməd bəy Ağaoğlu yaratmışdı. "Fədaı" adlanan bu təşkilat gizli fəaliyyət göstərirdi.

Hüseyn Baykara "Fədaı" cəmiyyətinin fəaliyyəti nəticəsində ermənilərin türklərə qarşı törətdikləri qırğının qarşısı müəyyən dərəcədə və müxtəlif vasitələrlə alındığını yazırdı.

1912-ci il 16 mart tarixində Qafqaz canişinliyinin arxivindən tapılmış və hal-hazırda Bakıda yerləşən arxivdə mühafizə edilməkdə olan Difaı Partiyasına məxsus Bəyannamədə deyilir: "Mütəşəkkil hərbi qüvvəyə malik, eyni zamanda, yeni silahlarla, hətta toplarla təhciz edilmiş Daşnakıstan Partiyası, bir tərəfdən silah gücünə bütün erməniləri, digər tərəfdən də Qafqaz hökumətini özünə tabe edib ən ümdə məqsədlərinə nail olmağa çalışır. Onların əsas məqsədləri Qafqazda yaşayan bütün müsəlmanları qırdıqdan sonra onların torpaqlarını işğal etməkdir. Ermənilər məqsədlərinə nail olduqdan sonra fikirləri Qafqazda erməni xalqı üçün milli, müstəqil dövlət yaratmaqdır. Bizim Partiyamızın əsas məqsədi Qafqazda yaşayan bütün xalqlar arasında səmimi qardaşlıq və birlik yaratmaqdır. Hər-